

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.1>

*Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>*

*Корнійченко Анастасія Олександрівна,
аспірант, асистент кафедри державно-правових
дисциплін та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: nastia.richy13@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7826-4386>*

БУЛІНГ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ – ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ФОРМИ

Стаття присвячена дослідженню детермінанти та форми булінгу як негативного соціального явища, за яке чинним законодавством України передбачено юридичну відповідальність.

Зосереджено увагу на аналізі поняття «детермінант». Визначено, що детермінантами булінгу є причини та умови його виникнення. Авторами наголошується, що під причинами булінгу необхідно розуміти його підстави (конкретні чинники), а під умовами – певні сприятливі обставини, які уможливають реалізацію насильницьких дій.

Авторами обґрунтовано, що підставою для булінгу може стати будь-який з наступних чинників: зовнішній вигляд, успішність або неуспішність у навчанні, певні фізичні можливості особи, її здібності, матеріальний стан, особливості характеру.

У статті зазначено, що умови булінгу варто розглядати в широкому та вузькому значенні. У вузькому значенні під умовою булінгу доцільно розуміти конкретні обставини вчинення цькування, що має місце між чітко визначеними учасниками в певний проміжок часу (окремо взятий випадок здійснення булінгу). У такому разі під умовами булінгу будуть розумітися час, місце його вчинення, інші обставини, які мають значення при ідентифікації дій як булінгу. У широкому значенні умови булінгу розуміються як всі глобально існуючі обставини, які уможливають реалізацію такого негативного явища як булінг. Зроблено висновок, що, в контексті широкого розуміння, умови булінгу варто поділяти на наступні групи: соціальні, економічні, правові, культурно-етичні, морально-психологічні тощо.

У ході дослідження окремо приділено увагу сімейному становищу як детермінанті, яка може виступати одночасно як причиною, так і умовою булінгу.

У статті запропоновано також під формою булінгу розуміти зовнішнє вираження насильницьких дій, які можуть бути фізичними (зокрема, сексуальними, економічними) та психологічними (словесними, письмовими).

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, детермінанти, причини, умови, форми, булінг, протидія, запобігання та профілактика булінгу.

Sobol Y., Korniihenko A. BULLING IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT – DETERMINANTS AND FORMS

The article investigated the determinants and forms of bullying as a negative social phenomenon, for which the current legislation of Ukraine provides for legal responsibility.

The focused on the analysis of the definitions of "determinant". It is determined that the determinants of bullying are the causes and conditions of its occurrence. It was emphasized that the reasons for the bullying should be understood as its reasons (specific factors), and under the conditions – certain favorable circumstances that make possible the implementation of violent actions.

It is justified that any of the following factors may be the reason for the bullying: appearance; success or failure in studying, certain physical abilities of the person, financial status, features of the character.

It was stated that the terms of the bullying should be considered broadly and narrowly. In the narrow meaning of bullying, it

is advisable to understand the specific circumstances of the violence that takes place between clearly identified participants at a specific time interval (a separate case of bullying). In this case, the terms of the bullying will be understood as the time, place of its commission, and other circumstances that are relevant in identifying the actions as bullying. Broadly speaking, conditions of bullying are all globally existing circumstances that make it possible to realize such a negative phenomenon as bullying. It is concluded that, in the context of widespread understanding, the terms of bullying should be divided into the following groups: social, economic, legal, cultural, ethical, moral and psychological.

Particular attention is paid to marital status as a determinant, which can act both as the cause and the condition of bullying.

It is suggested in the form of bullying to understand the external expression of violent acts that can be physical (in particular sexual, economic) and psychological (verbal, written).

Key words: administrative and legal regulation, determinants, causes, conditions, forms, bullying, counteraction and prevention of bullying.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Також Основний Закон гарантує реалізацію основоположних прав і свобод людини і громадянина, визначаючи відповідні способи та форми їх захисту. В свою чергу, до недавнього часу освітнє середовище характеризувалося відсутністю чітких адміністративно-правових механізмів забезпечення прав і свобод учасників освітнього процесу. У зв'язку з цим ускладнювалась процедура притягнення винних осіб до юридичної відповідальності за порушення прав і свобод інших учасників освітнього середовища. Однак, на сьогоднішній день зазначена проблематика нівельована на законодавчому рівні шляхом прийняття спеціальної норми, яка передбачає можливість притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення булінгу.

Таке законодавче нововведення обумовлює доцільність дослідження детермінант та форм булінгу з метою визначення сутності та специфіки зазначеної категорії як такої, за яку передбачена юридична, зокрема адміністративна, відповідальність. У свою чергу, детермінанти булінгу допоможуть розкрити передумови його появи (у тому числі психологічні, моральні, педагогічні та інші аспекти), а форми – дозволять більш чітко та структуровано відрізнити зовнішні прояви булінгу від звичайних сварок та бійок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Перш за все необхідно зазначити, що детермінанти та форми булінгу в наукових колах розглядалися переважно науковцями педагогічних та психологічних галузей знань. Це є досить логічним, адже булінг виступає масштабною соціальною категорією, яка, в першу чергу, стосується внутрішньо-особистісних взаємин між учасниками освітнього процесу, а вже потім виступає підставою адміністративної відповідальності. У зв'язку з цим, лівова частка наукових досліджень, присвячених булінгу, розроблені саме фахівцями з соціальної педагогіки та психології. Серед вітчизняних науковців, які займалися аналізом явища булінгу можна виокремити Т. Алексєєнко, О. Барліт, А. Губко, О. Корміло, А. Король, Л. Лушпай, А. Полянничко, Н. Прібіткову та інших. Однак, для правової науки явище булінгу й досі залишається один з інноваційних та потребує ґрунтовних напрацювань як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Метою статті є дослідження детермінант та форм булінгу як негативного соціального явища, за яке чинним законодавством України передбачено юридичну відповідальність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для більш чіткого розуміння подальшого викладу матеріалу вважаємо за доцільне зупинити увагу на понятійно-категоріальному апараті, зокрема – на категорії «детермінант». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає, що детермінант – це будь-яка причинна або така, що передує, умова чи засіб; визначник; причина, що визначає виникнення явища [1, с. 297]. Таким чином, детермінантами булінгу є причини та умови його виникнення.

В свою чергу, причина – це явище, яке обумовлює або породжує інше явище; підстава, привід для яких-небудь дій, вчинків [2, с. 97], а умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; обставина, особливість реальної дійсності, при якій відбувається або здійснюється що-небудь [3, с. 441]. Тобто, детермінантами булінгу вважаються його підстави та певні сприятливі обставини.

Зупинимось на них детальніше. Підстави булінгу визначаються самою природою його вчинення, а саме – цькуванням однією особою (групою осіб) іншої з метою приниження її честі та гідності, завданні будь-якого негативного впливу на таку особу (фізичного, психологічного насилля тощо). Тобто, із зазначеного випливає, що учасників булінгу має бути як мінімум два – жертва та агресор. Однак, враховуючи той факт, що на законодавчому рівні булінг регламентовано як явище, яке характерне для освітнього середовища, то принагідно, що він здійснюється при свідках. Таким чином, можна виділити три групи учасників булінгу: той, хто переслідує (цькує) – булер, агресор, кривдник; той, кого переслідують (жертва) та ті, хто спостерігають. Остання група, в свою чергу, поділяється на активних (тих, хто допомагає агресору вчиняти булінг, підтримують його дії) та пасивних (тих, що відсторонено спостерігають, не втручаючись в процес булінгу) спостерігачів.

Треба зауважити, що значна кількість наукових досліджень присвячено саме учасникам булінгу, їх психологічній характеристиці та особливостям, детальний аналіз яких виходить за рамки наших наукових досліджень. Оглядово зупиняючись на них, лише необхідно відмітити, що окрім «традиційних» жертв, існують такі групи школярів, які відрізняються змішаною поведінкою – провокуючі жертви, переслідувачі-жертви або агресивні жертви. Ці діти не тільки стають об'єктом агресії інших, але й самі виявляють агресію.

Головною особливістю їх поведінки є комбінація тривоги, агресивності, емоційної неврівноваженості [4, с. 50]. Зазначене дозволяє вести мову про те, що явище булінгу є специфічним та складним за своїм змістом, а тому потребує комплексного підходу до вивчення як з боку педагогів, психологів, батьків та інших відповідальних осіб, так і загалом органів публічної влади як суб'єктів запобігання, протидії та профілактики булінгу в Україні.

Як показав аналіз наукової літератури, булінг, будучи соціально-негативним явищем, деструктивно впливає не лише на його жертв, а й на інших учасників. Очевидно, що найбільш негативних наслідків зазнає безпосередня жертва булінгу. Вона втрачає відчуття безпеки, перманентно перебуває у стані безпорадності та страху, втрачає повагу до себе та інтерес до навчання. Булінг провокує тривожні та депресивні розлади, пригнічує імунітет, може призводити до розладів харчової поведінки (анорексія, булімія) та виникнення суїцидальних думок. У свою чергу, спостерігачі часто страждають від відчуття безпорадності, етичного конфлікту. Ця категорія осіб схильна до депресивних станів чи перезбудження. Жертви та свідки булінгу часто стають екстерналами – людьми, які залежать від думки інших, неспроможні позиціонувати свої інтереси та завжди займають позицію підкорення [5, с. 36-38]. Особливість негативного характеру булінгу полягає також в тому, що він шкодить і самому агресору. Так, особи, які в шкільному віці були булерами, в дорослому віці частіше за інших потрапляють у ситуації, пов'язані з вчиненням насильницьких дій. Такі особи в силу своїх психологічних станів (девіантності) схильні до порушення норм законодавства, що, як наслідок, передбачає притягнення їх до юридичної відповідальності. З цього закономірно випливає суспільна небезпека булінгу як негативного соціального явища, що деструктивно впливає на всіх, без виключення, його учасників.

Отже, з'ясувавши основні групи учасників булінгу та вплив цього явища на подальше формування особистості кожної з цих груп, можна визначити основні підстави вчинення булінгу. Так, до підстав булінгу, в першу чергу, доцільно віднести відмінності одних учасників освітнього процесу від лівової частки (більшості) інших. Зокрема, мається на увазі те, що підставою для булінгу може стати будь-який з наступних чинників:

- 1) зовнішній вигляд (підґрунтям для глузувань може стати занадто високий чи, навпаки, занадто низький зріст; вага тіла; національність; фізичні вади чи розумові можливості тощо);
- 2) успішність або неуспішність у навчанні, певні фізичні можливості особи, її здібності;
- 3) матеріальний стан;
- 4) особливості характеру (інтровертність, сором'язливість, скромність тощо).

Н. Прібиткова у своїх наукових дослідженнях визначає, що типові жертви булінгу мають свої риси: вони полохливі, вразливі, замкнуті й сором'язливі; вони часто тривожні, невпевнені в собі, нещасні й мають низьку самооцінку; вони схильні до депресії й часто думають про самогубство; якщо це хлопчики, вони можуть бути фізично слабкішими за своїх ровесників. Як зазначає авторка, вищезазначені риси виступають одночасно і причиною, і наслідком булінгу [6, с. 59]. Отже, визначальною підставою булінгу є досить широкий комплекс характеристик, які відрізняють одного учасника освітнього середовища від групи інших.

Наступною складовою детермінант булінгу є його умови. Як наголошувалось вище, умовами булінгу виступають певні сприятливі обставини. В свою чергу вважаємо, що категорію «умови вчинення булінгу» можна розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під умовою булінгу треба розуміти конкретні обставини вчинення цькування, що має місце між чітко визначеними учасниками в певний проміжок часу (окремо взятий випадок здійснення булінгу). У такому разі під умовами булінгу будуть розумітися час, місце його вчинення, інші обставини, які мають значення при ідентифікації дій як булінгу. В той же час, у широкому значенні умови булінгу – це всі глобально існуючі обставини, які уможливають реалізацію такого негативного явища як булінг. Так, беручи булінг як комплексне негативне соціальне явище, яке, хоча й здійснюється в освітньому середовищі, однак має більш широкі межі та прямо впливає на соціум загалом, можна стверджувати, що умови булінгу (в контексті широкого розуміння вказаної категорії) варто поділяти на такі групи:

- 1) соціальні (наприклад, соціальна нерівність);
- 2) економічні (до даної групи можна віднести матеріальне становище);
- 3) правові (відсутність чітко визначених адміністративно-правових механізмів протидії, запобігання та профілактики булінгу);
- 4) культурно-етичні (як приклад, вихованість та неспроможність в силу культурно-етичних переконань дати відсіч агресору);
- 5) морально-психологічні (з одного боку, внутрішнє хвилювання, боязливість, тривожність потенційних жертв булінгу, з іншого – девіантна поведінка агресорів) тощо.

Не дивлячись на те, що ключовими для нашого дослідження є саме правові умови вчинення булінгу, не можна залишити поза увагою всі інші, адже лише комплексний підхід до проблематики запобігання булінгу дозволить мінімізувати, а в подальшому – ліквідувати це негативне явище.

Так, визначальну роль у формуванні правової характеристики учасників булінгу відіграють морально-психологічні умови (зокрема, психологічний стан агресорів). Розглядаючи девіантну поведінку дітей-агресорів Д. Олвеус і М. Хармін поділяють їх на такі психолого-правові групи:

1. Тимчасові правопорушники, більшість з яких скоює лише одне правопорушення, так би мовити «за

компанію». Найчастіше – це дрібне хуліганство. Після профілактичної бесіди діти найчастіше не повертаються до асоціальної діяльності;

2. Важковиховувані діти. Ця група неповнолітніх характеризується схильністю до агресії. Агресія в цій ситуації виступає як образа або заподіяння шкоди. Тобто результатом агресії є будь-які негативні наслідки, а не окремі види збитків, як наприклад, тілесні ушкодження тощо. Зазвичай, причиною скоєння правопорушення є проблеми в школі чи в родині. У такий спосіб діти виміщають свій біль та гнів;

3. Потенційні правопорушники. Ці неповнолітні схильні до постійного скоєння правопорушень в силу свого оточення. Як правило, це підлітки з неблагополучних, неповних сімей, з низьким рівнем матеріального статку, з криміналізованим оточенням, де їм приділяють мало часу. Такі правопорушення, як дрібна крадіжка, побиття, вони вважають нормою життя;

4. Одноразові злочинці – підлітки, які скоїли один серйозний злочин. Зазвичай, це вбивство у стані афекту, на ґрунті невзаємного кохання, ревнощів, сильної образи тощо;

5. Постійні злочинці. Представники цієї групи характеризуються схильністю до постійного скоєння тяжких злочинів і, що найважливіше, вони усвідомлюють свою соціальну небезпеку і пишаються нею [7, с. 61-62; 6, с. 49-50].

Із зазначеного випливає, що осіб, схильних до вчинення булінгу, науковці відносять до груп злочинців, тим самим вказуючи, що такі особи потенційно здатні до вчинення більш тяжких правопорушень, аніж скоєння булінгу. Як відомо, в Україні булінг визнається проступком, а не злочином й передбачає настання для винної особи адміністративної, а не кримінальної відповідальності. В той же час, низка зарубіжних вчених розглядають булінг саме в контексті кримінального права, як один з проявів катування та вчинення насильницьких дій.

Повертаючись до детермінант булінгу варто зазначити, що до вищеперерахованих причин та умов доцільно також додати чинники, які впливають та певним чином популяризують насильство. Зокрема, серед низки інших, фундаментальними чинниками, на нашу думку, виступають засоби масової інформації, комп'ютерні ігри, окремі жанри кіно тощо (тобто, розважальна індустрія).

Крім того, необхідно пам'ятати, що значну роль у виникненні булінгу відіграє сім'я: батьки як агресорів, так і жертв відрізняються неконструктивними стилями вирішення конфліктів, проблемами в комунікації. Стель батьківського виховання, якого дотримуються деякі батьки не є ідеальним, і не є авторитетно-демократичним. Діти-агресори досить часто спостерігають ситуації насильства в сім'ї, а також зазнають тілесних покарань. Виникає так зване «коло насильства»: дитина бачить насильство в сім'ї, відтворює його в навчальному закладі, а потім у власній родині, і цикл повторюється у наступному поколінні. У групі однолітків має місце ситуація соціального навчання: перший епізод насильницьких дій, що не отримав негативної оцінки з боку дорослих, стає «пусковим гачком» для поширення подібних ситуацій у групі [6, с. 59-60]. Вважаємо, що сімейне становище підлітків може виступати одночасно як причиною, так і умовою булінгу. З урахуванням викладеного стає очевидною визначальна роль сім'ї у формуванні соціально адаптованої особистості, спроможної адекватно та об'єктивно оцінювати власні дії та дії інших осіб, повною мірою усвідомлюючи їх, а також їх можливі наслідки.

Не менш важливим як з практичної, так і з теоретичної точки зору вважається дослідження форм булінгу. Перш за все необхідно зазначити, що під формою розуміють зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом; спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [1, с. 1551]. Таким чином, форми булінгу – це зовнішнє вираження насильницьких дій.

У науковій літературі (С. Ігнатов, Н. Лесько, Б. Логвиненко, А. Полянничко) виділяють дві форми прояву булінгу: фізичний та психологічний (емоційний). Під фізичною формою булінгу розуміють застосування фізичної сили однією особою (групою осіб) по відношенню до іншої, в результаті чого останній може бути завдано фізичну шкоду. В свою чергу, до фізичного насильства відносять такі форми, як: побиття, штовхання, підніжки, зачіпання, бійки, стусани, ляпаси, запотиличники, «сканування» тіла, нанесення тілесних ушкоджень тощо.

Психологічний (емоційний) булінг – це вчинене по відношенню до учня або вчителя діяння, яке спрямоване на погіршення емоційного самопочуття та благополуччя жертви. До основних видів емоційного (психологічного) насильства в школі можна віднести: глузування, надання брутальних прізвиськ, нескінченні зауваження і необ'єктивні оцінки, висміювання, приниження в присутності інших, відторгнення, ізоляція, відмова від спілкування (з дитиною відмовляються грати, займатися, не хочуть із нею сидіти за однією партою, не запрошують на дні народження тощо). До даного виду насильства А. Полянничко також відносить й постійну брехню, у результаті чого дитина втрачає почуття довіри до людей, а також пред'явлення дитині вимог, які не відповідають її віковим та фізичним можливостям [4, с. 48-49].

А. Джуська та В. Джуський, окрім фізичної та психологічної форм булінгу, виділяють ще дві – сексуальний та економічний булінг. На думку науковців, сексуальний булінг проявляється у принизливих поглядах, жестах, образливих рухах тіла, прізвиськах та образ сексуального характеру, зйомці у переодягальнях, поширенні образливих чуток, сексуальних погроз, жартів тощо. В той же час, економічний булінг – це крадіжки, пошкодження чи знищення одягу та інших особистих речей жертви, вимагання грошей тощо [8, с. 29]. На нашу думку, враховуючи етимологію слова «форма», окреслені форми булінгу доцільніше було б віднести до видів, а не форм булінгу. Це обумовлено тим, що кожен з них здійснюється у

формі фізичного насильства, а тому виділяти їх як окремі форми вважаємо недоцільним.

Досить цікавим видаються погляди С. Поляруш, яка серед форм прояву булінгу виділяє наступні: фізична (завдання ударів, штовхання, пошкодження або крадіжка власності), словесна (обзивання, глузування або висловлювання, якими ображається стать, раса або сексуальна орієнтація), соціальна (виключення інших із групи чи розповсюдження пліток або чуток), письмова форма (написання записок або знаків, що є болючими чи образливими), електронна або кібербулінг (розповсюдження чуток та образливих коментарів з використанням електронної пошти, мобільних телефонів, сайтів соціальних мереж) [9, с. 211]. Психологічну форму булінгу авторка диференціювала на чотири складові (соціальна, словесна, письмова, електронна), що дає можливість більш глибоко проаналізувати це явище та дослідити тенденції його градації, або, навпаки, мінімізації. Проте, в подальших наших наукових дослідженнях вважаємо за доцільне кібербулінг розглядати як вид, а не форму прояву булінгу, адже за своїм змістом він є окремим різновидом булінгу, який здійснюється у формі психологічного насильства.

Необхідно додати, що булінг в освітньому середовищі зазвичай супроводжується симбіозом двох форм – фізичної та психологічної. У той же час слід підкреслити, що відсутність ознак фізичного насильства не гарантує відсутність проявів булінгу. Психологічне насилля над жертвою є не менш небезпечним за фізичний вплив. Саме тому, детальний аналіз кожної з форм булінгу є наукового обґрунтованими та соціально необхідними як з боку психолого-педагогічної спільноти, так і з боку вчених-правників.

Аналіз наукової правової літератури вказує на відсутність профільних досліджень, присвячених не лише понятійно-категоріальному апарату, а й безпосередньо причинам, умовам та формам булінгу, що обумовлює доцільність проведеного нами дослідження. Це підтверджується тим, що під час кваліфікації конкретних дій як вчинення булінгу можуть бути враховані такі обставини як його умови та форми. В той же час причини булінгу для правової характеристики не мають істотного значення, однак, їх дослідження є необхідним для чіткого розуміння природи булінгу з метою розробки та запровадження дієвих адміністративно-правових механізмів, спрямованих на запобігання цього соціально негативного явища.

Висновки. Таким чином, у правовій науці ще недостатньо уваги приділено детермінантам і формам булінгу, у зв'язку з чим і виникла необхідність їх комплексного аналізу та дослідження. Під детермінантами булінгу розуміємо причини та умови його виникнення. В свою чергу, причинами булінгу є його підстави (конкретні чинники), а умовами – певні сприятливі обставини, які уможливають реалізацію насильницьких дій. Такі умови варто розглядати в широкому та вузькому значенні. Встановлено, що форми булінгу – це зовнішнє вираження насильницьких дій, які можуть бути фізичними (зокрема, сексуальними, економічними) та психологічними (словесними, письмовими). Аналіз стану сучасних наукових правових досліджень засвідчує, що на сьогоднішній день у сфері правового регулювання не існує уніфікованого бачення як детермінант, так і форм проявів булінгу в освітньому середовищі. Саме тому означена проблематика потребує подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови; уклад. і голов. ред. В. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 8. Київ: Наук. думка, 1977. 799 с.
3. Словник української мови; редкол.: І. Білодід (гол.) та ін.: в 11 т. Т. 10. Київ: Наук. думка, 1979. 659 с.
4. Полянничко А. Насильство в загальноосвітніх навчальних закладах: сутність, причини поширення, наслідки. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми.* 2013. Вип. 35. С. 48-53.
5. Стоп шкільний терор: Особливості цькування в дитячому віці. Профілактика та протистояння булінгу. URL: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf> (дата звернення: 10.01.2020).
6. Прібиткова Н. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави.* Харків, 2017. С. 58-61.
7. Olweus D. Aggressors and Their Victims: Bullying at School. In: Frude N., Gault H. (Eds) *Disruptive Behavior in Schools.* New York, Willey&Sons, 1984. P.57-76.
8. Джуська А., Джуський В. Булінг – порушення права дитини на повагу до її гідності. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2019. Том 30 (69). № 2. С. 26-33.
9. Поляруш С. Поняття та проблема правового захисту від шкільного булінгу. *Актуальні проблеми правової науки і державотворення в Україні в контексті правової інтеграції* : матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Суми, 20–21 трав. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Суми, 2017. С. 211–213.

REFERENCES:

1. Busel V. (Ed.). (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy (z dod. i dopov.)* [Great interpretative dictionary of contemporary Ukrainian language (with additional materials)]. K.: Irpin: VTF "Perun" [in Ukrainian].

2. Bilodid I. (Ed.). (1977). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] Kyiv [in Ukrainian].
3. Bilodid I. (Ed.). (1979). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] Kyiv [in Ukrainian].
4. Polianychko A. (2013). *Nasylstvo v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh: sutnist, prychny poshyrennia, naslidky* [Violence in general education institutions: nature, causes of spread, consequences]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems*, 35, 48-53 [in Ukrainian].
5. Stop shkilnyi teror: Osoblyvosti tskuvannia v dytiachomu vitsi. Profilaktyka ta protystoiannia bulinhu – Stop school terror: Features of harassment in childhood. Prevention and confrontation of bullying. Retrieved from <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf> (accessed 10.01. 2020). [in Ukrainian].
6. Pribytkova N. (2017). *Bulinh u zakladakh osvity: poniattia, struktura, prychny ta shliakhy podolannia* [Bullying in educational institutions: concepts, structure, causes and ways of overcoming.]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy – Modern problems of legal, economic and social development of the state*, 58-61 [in Ukrainian].
7. Olweus D. (1984). *Aggressors and Their Victims: Bullying at School. Disruptive Behavior in Schools*. New York, Willey&Sons [in English].
8. Dzhuska A., Dzhuskyi V. (2019). *Bulinh – porushennia prava dytyny na povahu do yii hidnosti* [Bullying is a violation of a child's right to respect for his or her dignity]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seria: yurydychni nauky – Scientific notes of TNU Vernadsky. Series: Law*, 2, 26-33 [in Ukrainian].
9. Poliarush S. (2017). *Poniattia ta problema pravovoho zakhystu vid shkilnoho bulinhu* [The concept and problem of legal protection against school billing]. *Aktualni problemy pravovoi nauky i derzhavotvorennia v Ukraini v konteksti pravovoi intehratsii – Actual problems of legal science and state formation in Ukraine in the context of legal integration: Proceedings X International. Research Practice conf., dedicated to the 100th anniversary of the training of law enforcement in Kharkiv*, (pp. 211-213). Sumy: [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 17.01.2020

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.36550/2522-9230.2020.8.2>

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ПРАВОТВОРЧОСТІ НА ЧЕРГОВОМУ ЕТАПІ СУДОВОЇ РЕФОРМИ

У статті висвітлено дискусійні питання судової правотворчості, що набувають особливої актуальності в контексті чергового етапу судової реформи. Автором представлено історико-правову ретроспективу етапів відповідно до зміни підходів до судової правотворчості – від її прийняття до повного заперечення. Розкрито загальні ознаки судової правотворчості як одного із видів правотворчості. Представлено дискусійні питання правотворчості, які пов'язані із специфічними рисами судової правотворчості. Автор у ході дослідження пропонує відмінні доктринальні бачення судової правотворчості. При цьому акцентується, що домінуюча правова доктрина України протягом тривалого часу не дозволяла судову правотворчість. Продемонстровано що до суб'єктів судової правотворчості можна віднести тільки вищі судові органи у межах національної правової системи права, тому що вищі судові органи видають правові акти, які є обов'язковими для виконання та можуть видавати, змінювати та скасовувати норми права. Наголошено, що правотворча функція судів цілком сумісна з конституційним принципом поділу державної влади. Звернуто увагу на те, що залишаються недостатньо розглянуті процесуальні правила (які встановлюють послідовність здійснення правотворчих дій), їх тривалість у часі (моменти їх початку та завершення), процесуальні правила судової правотворчості (які визначають послідовність вчинення дій судової правотворчості). Набуло подальшого розгляду питання про співвідношення понять правотворчості та тлумачення норм права, яке остаточно так і не вирішене. Також, звернуто увагу, що остаточно не вирішеним є питання про співвідношення понять правотворчості та тлумачення норм